

Groeneveld, G., *Zo zong de NSB. Liedcultuur van de NSB 1931-1945* (Nijmegen: Vantilt, 2007, cd + 224 blz., €27,70, ISBN 978 90 77503 66 9).

Vaak werd en wordt er gemopperd dat Nederland geen zangtraditie kent en er wordt vaak aan toegevoegd dat dat jammer is. Wellicht bij carnaval en enigszins bij voetbalwedstrijden, maar niet te vergelijken met de Engelse stadion-liederen, de Vlaamse muziekdagen en de massale Baltische koren. Je zou kunnen stellen dat onze liedcultuur zich in de (protestante) kerken afspeelde en dat Nederland de zang niet politiek gebruikte, zoals de Vlamingen het voor hun taalpolitiek hanteerde en de Balten om de Russen te verjagen.

Gerard Groeneveld geeft in zijn nieuwe boek een totaaloverzicht van de liedcultuur die de NSB zeer actief bedreef, maar die na de Duitse nederlaag natuurlijk ook verdween. Omdat veel van het Nederlandse nationaal-socialistische gedachtegoed zijn wortels in nazi-Duitsland had, geeft de schrijver eerst een uitgebreid overzicht van de liedcultuur vanaf het ontstaan van de Duitse nazipartij. In de 'Kampfzeit', die liep tot de machtsovername van Hitler in 1933, waren politieke strijdlieden van groot belang. De liederen werden gebruikt bij het 'veroveren van de straat', veelal op communistische tegenstanders en ter opluistering van partijbijeenkomsten. De strijdlieden waren ter zelfbevestiging, maar ook ter overtuiging van de politieke tegenstander; met liedteksten werd meer bereikt dan met pamfletten, werd wel gedacht. Het was vooral de SA, de *Sturmabteilung* van de partij, die op straat het gevecht zocht en er werden dan ook voor hen speciale liederen gecomponeerd. Soms was het een nazitekst op een socialistisch strijdlied, maar het werden steeds vaker eigen composities. Een van de bekendste was wel het Horst Wessel-lied, genoemd naar een jeugdige Berlijnse WA-vechtjas én componist. Diens 'Die Fahne hoch!. Die Reihen fest geschlossen!' werd zeer populair en zeker nadat Wessel als 22-jarige 'martelaar' om het leven kwam. Er was een communistische knokploeg bij betrokken, maar het was meer een afrekening in een soeteneursmilieu, dan een politieke moord. Dat deed de latere propagandaminister Goebbels, toen nog *Gauleiter* van Berlijn, niet en de begrafenis van Horst Wessel bracht de bekendheid van zijn lied tot grote hoogte.

Toen Hitler aan de macht was, hoefde de straat niet meer veroverd te worden, maar de aandacht van de nazi's voor het nazilied verflauwde niet; nu moest iedereen in het gelijkgeschakelde Duitsland eraan geloven en elke suborganisatie kreeg zijn eigen liederenbundel. De mannelijke en de vrouwelijke jeugdorganisaties, de *Reichsarbeitsdienst* en de SS; allen eigen liederen met een aangepaste naziboodschap. Toen de oorlog uitbrak, kwam de nadruk vanzelfsprekend meer op soldatenliederen te liggen; strijdbaar marcheren tegen Polen, Frankrijk en Rusland, maar ook de piloten en de marine hadden hun eigen liederen.

De NSB hield het in eerste instantie bij bestaande, vaderlandslievende liederen, waarbij de Gouden Eeuw bewierookt werd, maar ook populaire Zuid-Afrikaanse liedjes kwamen aan bod. Langzaam aan kwamen er 'eigen' liederen in omloop en in 1934 verscheen al de eerste NSB-liederenbundel, *Hou*

Zee! Liedereren voor de NSB. Natuurlijk werden ook Duitse voorbeelden vertaald, waarbij in elk geval voor de oorlog antisemitische teksten achterwege werden gelaten. Er werd vooral bij eigen bijeenkomsten gezongen, of het nu samenkomsten in een plaatselijk Kringhuis waren of grote massabijeenkomsten in Lunteren. Daar was men onder elkaar en het gezamenlijk zingen versterkte het wij-gevoel. De NSB waagde zich ook wel op straat, waarbij de zang vaak ondersteund werd door tromgeroffel.

Vooraf de Nationale Jeugdstorm werd geacht zingend door het leven te gaan, bij eigen bijeenkomsten, bij optochten en bij bijzondere uitvoeringen. Zo werd in 1941 de geboorte van admiraal De Ruyter herdacht door middel van een massaopvoering van de 'De-Ruyter-cantate', waarbij 450 jongens en meisjes deze held bezongen. Politiek was het dubbel goed; de Gouden Eeuw werd herdacht én de strijd tegen de 'erfvijand' Engeland. Men was er zo tevreden mee, dat de cantate op tournee ging.

Ook Nederland kende een Arbeidsdienst en ook deze kreeg eigen liederen zoals 'Een roepstem schalt door Nederland: de arbeid maakt gezond!', enzovoort. Natuurlijk moesten de Nederlandse soldaten aan het Oostfront ook aan het zingen, maar of ze bij de verdediging van Berlijn het 'lied der Legioensoldaten' op hun lippen hadden, is de vraag.

De liedcultuur van de NSB is met de NSB ten onder gegaan, maar een groot verlies voor het culturele erfgoed is het niet. Groeneveld meldt dat hij 'kunstzinnige beoordeling' buiten beschouwing heeft gelaten, omdat de liederen in de eerste plaats politieke instrumenten waren, maar hij had natuurlijk best kunnen melden dat het merendeel een erbarmelijke kwaliteit had. Politieke rijmelarijen op marsmuziek is nog de vriendelijkste benaming en als je de bijgeleverde CD draait, moet je je wel erg in de jaren dertig thuis voelen om te denken dat deze liederen overtuigingskracht voor andersdenkenden had.

Zo zong de NSB is een mooi boek geworden, waarbij wel erg veel aandacht (meer dan een derde van de inhoud) op het Duitse voorbeeld ligt en waarin wel erg veel geciteerd wordt. Het is soms ook niet duidelijk of de schrijver spreekt, of de propaganda, met zinnen als 'de uitvoering maakte indruk'. Later blijkt dat in een NSB-orgaan gestaan te hebben; niet de meest objectieve bron, lijkt mij.

David Barnouw, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

Coomans, Th., Maeyer, J. De (eds.), *The Revival of Medieval Illumination. Nineteenth-Century Belgium Manuscripts and Illuminations from a European Perspective. Renaissance de l'enluminure médiévale. Manuscrits et enluminures belges du XIXe siècle et leur contexte européen* (KADOC Artes 8; Leuven: Leuven University Press, 2007, 336 blz., €75,-, ISBN 978 90 5867 591 0).

Terwijl de middeleeuwse miniatuurkunst al zeer grondig werd bestudeerd, heeft die van de negentiende eeuw tot nog toe opvallend veel minder aandacht gekregen. De lijvige bundel, onder redactie van Thomas Coomans en Jan De Maeyer, die in de zomer van 2007 als het achtste deel van de KADOC Artes-reeks verscheen, toont nochtans overtuigend aan dat de opvallende heropleving die de verluchtungskunst tijdens de lange negentiende eeuw in West-Europa beleefde, een erg rijk onderzoeksveld vormt. In deze bundel, die uit een internationaal seminarie is voortgevloeid, wordt die negentiende-eeuwse *revival* van de verluchtungskunst vanuit een breed perspectief belicht. In de verschillende bijdragen – waarvan sommige in het Frans en andere in het Engels zijn geschreven – gaat het niet alleen over de voornaamste ateliers waar in de negentiende eeuw miniaturen werden gecreëerd en over de diverse soorten miniaturen en de stilistische kenmerken ervan, er wordt ook uitvoerig aandacht besteed aan de ruime context waarin de heropleving van de verluchtungskunst zich heeft voorgedaan.

Uit de bijdrage van Thomas Coomans, die een eerste voorzichtige typologie van de negentiende-eeuwse miniatuurkunst biedt, blijkt de grote variatie van de verluchte documenten die in de negentiende eeuw werden geproduceerd. Facsimile's van middeleeuwse manuscripten, guldenboeken, diploma's, devotieprenten, brieven en gelegenheidsgeschriften zijn slechts enkele voorbeelden die deze verscheidenheid illustreren. De miniatuurkunst verwierf in de negentiende eeuw zowel een plaats in de religieuze als in de seculiere wereld en realiseerde op die manier een aanzienlijke verruiming ten opzichte van de traditionele middeleeuwse typologie. Het verdient waardering dat in de verschillende bijdragen van deze bundel voldoende recht wordt gedaan aan de vele gedaanten die deze kunstvorm in de negentiende eeuw heeft aangenomen. Er werden door de auteurs zichtbaar grote inspanningen geleverd om een ruim scala aan – vaak weinig bekende – negentiende-eeuwse miniaturen op te sporen. Die miniaturen waren overigens lang niet allemaal van exceptionele kwaliteit. De redacteurs benadrukken dat ook heel wat middelmatig werk werd gefabriceerd.

Interessant is de bevinding dat de verluchtungskunst in de tweede helft van de negentiende eeuw steeds meer als een typisch vrouwelijke kunstvorm werd beschouwd. In de praktijk werd zij dan ook vaak door jonge meisjes en vrouwelijke religieuzen beoefend. Jan De Maeyer brengt dit in zijn bijdrage onder meer in verband met de toenmalige dichotomie tussen de mannelijke publieke en de vrouwelijke private sfeer. Deze sociale dichotomie werd volgens hem weerspiegeld in de opdeling van de artistieke disciplines tussen de beide